

El portal del carrer Major de les muralles de Cambrils

Damià Amorós i Albareda

Una família i un setge

Cambrils és orogràficament un lloc amable on es troben la mar i la terra. La situació estratègica, a mig camí entre l'Ebre, Tarragona i les terres d'interior del Priorat, Ribera d'Ebre i Conca de Barberà —amb una sortida al mar suau on hi desemboquen rieres— la converteixen, des de temps immemorials, en una plaça vital pel control de l'interior, la costa i la plana del Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre.

El perímetre de les muralles de Cambrils que encara avui reconeixem a la trama urbana fou element clau i central per a la defensa de la plaça. S'aixecaren per ordre del rei Pere el Cerimoniós a mitjans del segle XIV —concretament el 1359—, com tants d'altres conjunts emmurallats de Catalunya, en temps de perill contra el monarca Pere el Cruel de Castella, i que sobrevisqué en peu, parcialment, fins al segle XIX.

Al llarg de la història ha estat consolidada, restaurada, apedaçada, assetjada, bombardejada o enrunada —desgraciadament— fins a mitjans del segle XX. La muralla de Cambrils comptava amb uns 800 metres de perímetre que tancaven

la vila closa. Una construcció defensiva feta amb còdols de la riera d'Alforja i calç, a la qual s'havia de sumar un conjunt de torres, també aixecades entre els segles XIV i XIX. La vila esdevenia el node d'una estratègia defensiva basada en la vigilància visual i amb talaies repartides pel territori, com ara les torres de l'Ermita, el Llimó, del Mas d'en Bisbe, de la Bargallona o del Port —anomenada pretèritament torre del Mar— destinades a la protecció, guaita, trasllat d'informació i defensa dels seus habitants i propietats.

Fou a cavall entre els segles XVIII i XIX que s'anà desmuntant la muralla en alguns trams i casos contrets, tot i que també s'aprofità com a element constructiu en alguns espais. El portal del carrer Major, l'únic original conservat del conjunt, centra l'atenció patrimonial al llarg de la primera meitat del segle XX amb la intervenció de l'arquitecte vallenc Cèsar Martinell, més concretament l'any 1931, amb motiu del primer homenatge als caiguts al setge de Cambrils de 1640.

Fig. 1 Portal del carrer Major de les muralles de Cambrils (Foto: Museu d'Història de Cambrils)

Aquest segle XXI, degut sobretot a l'acció del Museu d'Història de Cambrils, s'han pogut documentar restes —algunes arqueològiques i d'altres urbanístiques— del conjunt emmurallat en diferents carrers i places: Església, Creus, Castlà, Parras, etc. Per exemple, en el transcurs d'unes obres de pavimentació, aparegueren elements de la fonamentació del pany de muralla del carrer de Sant Plàcid, on s'evidenciaren els fonaments d'una torre cantonera

anomenada dels Pobres. O també al passeig Albert, cantonada amb el carrer Gimbernat, on van descobrir-se les restes de la torre del Biel, possiblement la torre de l'homenatge del recinte volada el 1640 com a represàlia.

Tot i això, els fragments més destacats i estudiats de la muralla de Cambrils són els que trobem des del passeig Albert fins al carrer Creus, incloent-hi tot el conjunt de la plaça del Setge. Un tram o pany —el més ben conservat— de muralla que inclou la torre del Bou i el portal del carrer Major, que comptà amb un pla executiu per a la seva conservació i restauració l'any 2013 per part de l'Ajuntament de Cambrils. Les restes de la muralla de Cambrils són, des del 1949, bé cultural d'interès nacional classificat com a monument històric amb la referència 4022-MH.

Fig. 2 Torre del Bou de la Muralla de Cambrils (Foto: Museu d'Història de Cambrils)

És precisament aquest l'emplaçament on la societat cambrilenca rememora i honora un dels fets més rellevants de la seva història. Entre els dies 10 i 12 de desembre del 1640 —i que es va allargar fins a dues o tres jornades més— s'iniciava el setge de Cambrils, que s'ha d'emmarcar en les accions militars de l'exèrcit de Felip IV dins la Guerra dels Segadors.

Un assetjament exageradament dur i amb voluntat alliçonadora a les muralles obsoletes d'una vila que s'havia significat a favor de la causa catalana. El setge va ser ordenat per part del marquès de les Vélez, Pedro Fajardo de Zúñiga i Requesens, al capdavant de les tropes de Felip IV. Totes elles procedents de la victoriosa batalla i pas del coll de Balaguer, que les conduïa a les portes de Cambrils i, per extensió, del Camp de Tarragona.

A més de la presència de contingents de tropa vinguts de diversos punts del Camp de Tarragona, Priorat i Conca de Barberà, la defensa catalana va ser comandada pel baró de Rocafort, Antoni d'Armengol, el sergent de la plaça, i el governador del Camp de Tarragona, Jacint Vilosa, a qui Ventura Gassol dedicà el poema "L'ombra d'en Jacint Vilosa". La superioritat de les forces armades castelleses, que comptaven amb una destacada guarnició d'artilleria, infanteria, cavalleria i tota mena de cossos tècnics, era rotunda davant la tropa popular mal armada i desorganitzada que defensava Cambrils. Una desfeta anunciada que conduí a la capitulació de la plaça, però que no preveia o anunciava la sangonosa, violenta i tràgica reacció de la tropa filipista davant la sortida dels rendits.

Una repressió que s'amplià i derivà cap al saqueig, pillatge, captiveri i sentència de mort dels caps de la defensa i govern cambrilenc, i es van penjar els cadàvers a la muralla de la plaça una llarga temporada per escarment i burla dels vius i dels morts. Un acarnissament de dimensions àuliques.

Fora del setge, el 1635 Cambrils fou víctima i escenari dels estralls causats per l'acolliment —obligatori— de les tropes castelleses. A més, el 1650, forces combinades terrestres i marítimes de Felip IV impediren el desembarcament d'una esquadra francesa destinada al suport de les tropes de la plaça de Tortosa. Una acció que probablement ajudà a la caiguda de la capital ebreca el desembre d'aquell mateix any.

Un setge o batalla que fou recollida per diverses cròniques i notícies contemporànies, que ja en el seu temps tingué una gran repercussió política i contribuí a enardir la resistència catalana. Prova d'aquesta persistència dels fets és el relat que trobem al "Llibre de notes, d'actes i d'albarans" —de 92 folis— de Josep Andria Pinyol, iniciat aproximadament el 1638 i seguit pels seus hereus fins al segle XIX, moment en què possiblement el document s'integrà al fons de

l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Cambrils. Més tard ingressaria a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, on fou descobert per l'historiador Jordi Moreno gràcies a la seva digitalització. Aquest document d'àmbit personal excepcional repassa també etapes de la vida, família, activitat econòmica i relació social dels Andria amb Cambrils i les seves gents al llarg d'uns dos-cents

Fig. 3 Batalla naval davant de Cambrils (MHC- 4606. Foto: Museu d'Història de Catalunya. Autora: Clara Magadán)

anys. Una família amb origen a l'ofici de paraire que esdevé petita propietària de trossos de terreny agrícola de l'entorn de Cambrils.

Tot i que el llinatge Andria s'extingí a la cinquena generació després de l'escriptor de la crònica, el cognom va persistir convertit en renom com a mínim en cinc generacions més. Els hereus encara avui són propietaris i veïns d'una casa del barri antic de Cambrils coneguda com ca l'Andria.

Lluny de les cròniques que podríem anomenar canòniques de la Guerra dels Segadors que també narren el setge de Cambrils, com les de Francisco Manuel de Melo o la de Magí Sivillà —militar i religiós, respectivament—, destinades a la lectura per part d'algú més que el cronista; la de Josep Andria ens aproxima a la visió local i particular de l'autor, de Cambrils i la seva comunitat. Un relat que

també inclou grandeses i heroïcitats, però que ens aproxima a la vida quotidiana d'una família pagesa del segle XVII.

Un text, o conjunt de textos, entén la llibreta com un tot, també ens aproxima a la psicologia del personatge. Un pagès, culte i amb una posició social acomodada, que viu i sent, a la seva pròpia casa i al seu propi poble, un setge, una guerra, epidèmies, sequeres, riuades... Una informació pensada com a privada que s'amagava en una llibreta. Un dels objectes més comuns dels nostres temps, però que al segle XVII esdevenia una eina vital per al seu propietari i usuari. La informació que guardava, relegada a l'àmbit privat, va ser descoberta i publicada per *Revista Cambrils* l'any 2019.

Com a record perenne del setge i totes les seves conseqüències, s'aixeca al costat del portal del carrer Major, a mà esquerra, l'escultura *Estela Falç* d'Enric Pladevall-Vila, monument d'homenatge als defensors del 1640 que clava a la terra una falç de dimensions gegantines, símbol de commemoració i memòria d'uns fets històrics impossibles d'esborrar, com ho demostra la crònica de Josep Andria.

El setge de Cambrils en clau de poder

El mateix plantejament de les revoltes del segle XVII prèvies a la Guerra del Segadors s'han d'entendre com exercici del poder, de tota mena, per part dels representants polítics i militars dels diferents estaments i institucions de la Catalunya de l'època, farta d'una situació que l'oprimia. Recollit per Andria: “Lo principi de la guerra de Catalunya fou que tingueren guerra a Salses i a l'avinguda de Salses s'apostaren los soldats en una vila que es deia Santa Coloma de Farners; i los soldats mogueren un motí que es deia que havien cremat lo santíssim sagrament i llavors la gent es revoltà contra ells i els feren retirar dins Roses”.

La crònica de Josep Andria, desconeixem si basada en fets coneguts en primera persona o sobre testimonis privilegiats, ofereix no només una visió inèdita i força àmplia dels fets del setge de Cambrils, sinó que el situa en el taulell de joc sobre el qual es desenvolupà gran part de la contesa de la Guerra dels Segadors, al Camp de Tarragona en particular i Catalunya en general. També dels diferents poders implicats: reial, feudal, religiós, polític, militar, popular...

Al mateix temps, però, la crònica d'Andria retrata les diferents maneres d'exercici del poder. Potser el més flagrant i violent és el que utilitzaren els soldats castellans sobre els rendits catalans. L'autor s'hi refereix així: "I els tragueren de la vila sense daga ni ganivet i feren posar totes las armes en un munt a la plaça y después els posaren al mig de la riera y començaren a degollarlos sens pietat, i en degollaren mil homes a la riera y assossegada la degollació cridaren, qui es viu que s'alci que ja està assegurada la vida; i s'alçaren los vius, que tenia lo cap badat, que li eixia la panxa, que tenia los braços tallats, que era una crueltat".

Fig. 4 «Cambril», làmina 76, dins: *Les plans et profils des principales Villes et lieux considerables de la Principauté de Catalogne. Avec la Carte generale, et les particulieres de chaque gouvernement. A Paris par le Chevalier de Beaulieu. (1643)* (Arxiu Municipal de Cambrils)

En l'episodi bèl·lic que tractem, s'observa a Cambrils una important presència nobiliària i militar als dos bàndols. Per una banda, destacats capitosts com el marquès de los Vélez i tots els seus oficials; i per altra, el baró de Rocafort, membres del llinatge Potau, Carles Bertolà —com a sergent major de la plaça que sobrevisqué als fets del setge i la guerra— i d'altres càrrecs polítics de la zona i institucions del municipi. Andria només cita a la seva obra el marquès de

desitjat retorn del terme de Cambrils a la senyoria reial, fet que els va permetre deixar la senyoria dels ducs de Cardona, totalment a desgrat de les gents de Cambrils. També és una mostra muda del poder que s'exercia sobre la població del Camp.

Finalment, un dels poders amb més implantació a Cambrils des de la seva fundació i fins al segle XX és l'Església. Des de la parròquia de Santa Maria o el santuari de la Mare de Déu del Camí fins al desaparegut —però amb una extraordinària devoció popular— convent de Nostra Senyora de Gràcia, vinculada a l'orde dels pares agustins, que fou assaltat per les tropes de Felip IV, ja que els pares es defensaren fusell en mà —a més de les relacions de Cambrils amb la cartoixa d'Escaladei i el monestir de Poblet—. Una mostra més del poder i les diferents formes, costums i maneres d'aplicar-lo que van viure les tropes participants en el setge de Cambrils, a la Guerra dels Segadors i, òbviament, les cambrilenques i cambrilencs del segle XVII.

Els Andria en clau de costums i quotidianitat

Cambrils i els Andria són una bona mostra d'una població i família pagesa del segle XVII al Camp de Tarragona, però també de la Corona d'Aragó i del sud d'Europa.

Des de la seva casa de la part alta del carrer Major —al Capuig—, on residia la família Andria Manyer, podien esbrinar aquells elements, esdeveniments i fets importants que passaven a tota la vila. La menestralia, la pagesia, el comerç i la pesca esdevenien els pals de paller de l'economia cambrilenca del segle XVII. Unes accions econòmiques i socials que eren hereves de la bonança —en tots els sentits— de què gaudia el Camp de Tarragona entre les acaballes del segle XVI i l'inici del XVII.

A més del setge i la guerra, Cambrils també fou víctima de la pirateria i de les diferents pestes i epidèmies que assotaven tota la costa mediterrània. Diferents brots s'estengueren per tot el país; Andria recull el de l'any 1651 en la seva llibreta: “A l'ermita de nostra senyora del camí es deia que se'n havien mort tres-cents entre homes i minyons i dones dit dia i dit any 1651”. Una notícia que coincideix amb l'any del seu casament amb Maria Manyer, realitzat en una

església improvisada en una era, fora de la població, per evitar possibles contagis.

Malgrat els cultius mediterranis, propis de terrenys secs, formats majoritàriament per oliveres, ametllers, vinya i cereals, a més d'una important tradició d'horta, una important sequera afectà, majoritàriament als estius, el Camp de Tarragona.

L'altra gran amenaça per a les gentes de Cambrils, amb orígens a l'edat mitjana —però des del segle XVI de forma molt aguda—, foren la pirateria i el corsarisme, que castigaren especialment el litoral cambrilenc. En fou resposta la construcció de la torre de Mar, actual torre del Port, al llarg del segle XVII per tal de defensar les barques dedicades a les activitats pesqueres i comercials, però també els mariners i les seves famílies, que encara no s'atrevien a viure a redós de la torre, com sí passà al segle XVIII. Així, les famílies pescadores encara vivien dins del recinte emmurallat de la vila. Només els habitants dels masos residien fora del clos.

Fruit de la religiositat popular, les problemàtiques quotidianes dels Andria, i la gran majoria de cambrilenques i cambrilencs, tenien un espai per a petició i possible solució —fins i tot per acceptar les prerrogatives comunals— a l'ermita de la Mare de Déu del Camí. Una devoció recollida en la llibreta d'aquesta forma: “De quant portaren la imatge de nostra senyora del camí que fou lo any de la nativitat del senyor, la tragueren en lo mes de març que fou a trenta del dit mes de l'any 1680 i estigué a la vila del sobre dit dia fins lo diumenge del mes de maig que fou a 19 del dit mes [...], i la dita imatge la he vista treure tres vegades i aquesta fou la darrera vegada que jo l'havia treure en ma vida”.

La quotidianitat del Cambrils del segle XVII s'emmarca en una població que disposava d'església, hostel, lleuda, taverna, ermita, hospital, convent, molins, forn, mercat, fira... tot allò que conformava i configurava una vila de l'edat moderna.

L'heroïcitat i fets derivats del setge i la guerra, narrats a través de la llibreta de Josep Andria, són una prova més de la resiliència de la gent de Cambrils i del Camp. Protagonistes que, davant d'esdeveniments extremadament luctuosos i cruels, no decideixen marxar sinó resistir i, tot i ser vençuts, recuperar-se i tornar al seu dia a dia.

En clau d'economia de guerra i pandèmia dels Andria

Gràcies a les notes de la llibreta de Josep Andria podem traçar un llistat de les seves propietats, a més de la casa del carrer Major. Se n'hi han de sumar altres com un hort a la partida de les Quarterades, un olivar al camí dels Masos, un tros de terra a la partida de Belianes, un altre, també d'olivers, a la partida del Mas d'en Fortuny, dos peces de terra a la partida del Mas d'en Vernet, una altra casa que era propietat de l'avi matern de la seva dona, darrere l'església de Santa Maria, un tros de terra a la partida de les Comes i una era i dos trossos de terra a l'Horta de l'Alzina.

Tot i tractar-se clarament d'una família pagesa, la quantitat important de finques i immobles en propietat posicionava la família Andria Manyer en una situació força beneficiosa —amb diversitat de cultius, com sembla intuir-se (horta, olivers i cereals)— davant la majoria de les realitats agrícoles contemporànies que es donaven a les famílies de la vila, basades en la pagesia i la comercialització dels seus excedents.

Certament, la relació redactada i recollida a la llibreta s'allunya dels anys del setge i la guerra, més propera al final de la contesa que als atacs a Cambrils. Una línia temporal que s'hauria de recollir i contemplar en els anys durs de l'acció militar. Les destrosses en immobles, habitatges, infraestructures i muralles de Cambrils condicionaren l'economia de les famílies de la vila al llarg de diferents anys a través d'impostos i contribucions comuns i especials per tal de reparar i reemplaçar aquells elements perduts o destrossats.

El testimoni d'Andria ens remet directament al cost del manteniment de la tropa a les cases dels veïns amb un testimoni primari: “Jo Josep Andria pagava set diners cada dia que era quatre sous y un diner cada setmana y se n'anaren los soldats de Catalunya als deu del mes d'octubre de l'any 1660”. És precisament aquest allotjament, i les seves múltiples derivades, un dels detonants de la revolta que feu esclatar la guerra.

Força més freqüents que les guerres, les inclemències meteorològiques —des de pedregades a grans sequeres, passant per les rierades o gelades— també marcaven l'esdevenir econòmic dels pagesos del Camp.

Davant de tot plegat, Andria recull una de les diferents prerrogatives en què es demanava la intercessió de la patrona de Cambrils: “Y la portaren [la Mare de Déu del Camí] per gran seca que no havia plogut gota fins lo dit maig i lo blat anava a quatre lliures la quartera i a cinc lliures i lo de llavor a més preu”.

Un text que també ens ajuda a aproximar-nos a la dependència del blat, a la volatilitat del seu preu i a l'ús de les mesures, aprovades sempre per l'autoritat municipal i que sovint canviaven d'un poble a un altre.

És interessant remarcar la singularitat de la llibreta de Josep Andria dins dels llibres de família de pagès —documents molt típics dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX a tot el camp català, especialment a la Catalunya Vella—, no solament per aportar dades econòmiques i familiars, sinó per la suma i presentació d'un relat històric, inèdit fins a l'any 2019, com el que tractem en aquest document.

Encara que pel nostre interès esdevinguin elements secundaris o residuals, la llibreta resta farcida de notes, actes i albarans que poden ser utilitzats per analitzar l'economia de la família, i també la població al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX. Sobretot gràcies a la continuació, per part dels hereus de l'autor de la crònica, de l'ús memorial del document.

Fig. 6 Conjunt de monedes del segle XVII (relacionades, molt probablement, amb l'estada de les tropes reialistes a Cambrils) (Museu d'Història de Cambrils – núm. 198)

En clau de gènere

La presència de la dona dins del setge, a la guerra i a la llibreta de Josep Andria és palmària, però, per moltes i diverses raons. Encara avui en dia és un fet molt poc estudiat i, per tant, desconegut. És necessària una anàlisi detallada per desxifrar les referències que trobem a la documentació tractada.

Maria Manyer, esposa de Josep Andria des de 1651 i mare de sis fills i quatre filles, esdevé la dona més important ressenyada i citada a la llibreta. És precisament en aquestes pàgines on es recull el seu testament, un document que mereix un estudi molt més extens i exhaustiu i en el qual s'observa la procedència de gran part dels béns familiars.

Unes dades, les que recull la llibreta, que ens permeten deduir la posició de Maria Manyer com a pubilla. Una figura recollida dins del dret civil català i que tractava de transmetre l'herència familiar —i la responsabilitat de donar continuïtat al patrimoni de la casa— a la filla gran quan no hi havia cap home per ser hereu. La resta de fills s'anomenaven cabalers i s'havien de buscar la vida fora de l'àmbit familiar o treballar per a l'hereu o la pubilla. Aquest fet convertia Manyer en una dona propietària de béns i terres.

Maria Manyer, les seves filles i totes les dones de Cambrils també van viure el setge i la guerra. La veu popular situa les cambrilenques en una posició activa, potser no a primera línia de foc, però sí en accions dins de la defensa de la plaça. Defensores que també foren víctimes, com en totes les guerres, de les forces atacants. No només sotmeses a les armes, sinó a violacions i vexacions de tota mena per part de soldats i oficials de l'exèrcit castellà.

Amb la poca informació disponible a la llibreta i recollida en altres cròniques, podem dibuixar aquestes línies, encara someres, sobre el paper de la dona al setge de Cambrils i dins de la Guerra dels Segadors.

Damià Amorós i Albareda

Historiador de l'art i museòleg

 Xarxa de Museus
d'Història i Monuments
de Catalunya

MUSEU D'HISTÒRIA
CAMBRES